

ORTA ASYA ŞİĞ (KAMIŞ) DOKUMA SANATI

Ömer ZAIMOĞLU*

ÖZET

Kamış dokuma Orta Asya'da çok eski zamanlardan beri var olan bir el sanatı türüdür. Orta Asya'da yaşamış halklar tarafından kullanılmaktadır. Göçebe toplumlarda çadırın iç ve dışında çeşitli amaçlarda kullanılmıştır. İlk zamanlarda ihtiyaç dâhilinde dokunurken daha sonraları süsleme amacıyla da kullanılmaya başlanmıştır. Motifler ve desenler kullanılarak çeşitlendirilmiştir. Süsleme amacıyla kullanılmaya başlanması kamış dokumanın günümüze kadar ulaşmasında en önemli etken olmuştur.

Şiğ dokuma sanatının kendine has bir dokuma tekniği vardır. Güz aylarında belli şartlara bağlı olarak toplanıp kurutulan kamışa çeşitli renklerde boyanmış yün ipi veya yün lifi sararak kompozisyon oluşturulmaktadır. Özellikle Kazak ve Kırgız halklarında yaygın olarak kullanılmaktadır. Kazakistan'da milli el sanatlarından biri olarak görülen bu dokuma türünü geliştirme amacıyla kurslar ve sergiler düzenlenmektedir.

CENTRAL ASIA ŞİĞ (REED) WEAVING ART

ABSTRACT

Reed weaving is a kind of handicraft in Central Asia since ancient times. Used by the people who lived in Central Asia. In Nomadic communities, it was used inside and outside of the tent for various purposes. At first it began to be woven according to the need but later it was also used for decoration. It became richer by the use of motifs and patterns. The most important factor that reed weaving has been reached the present day is its use for decorative purposes.

Şiğ (reed) weaving art reflects a unique weaving technique. Its composition is structured by wrapping yarn or wool which is collected and dried depending on certain conditions in the fall and dyed in various colors on reed. It is widely used by the Kazakh and the Kyrgyz. There are courses and exhibitions organized in Kazakhstan in order to develop this weaving technique, which is seen as one of the national handicrafts.

Anahtar Kelimeler: Orta Asya, Şiğ (Kamış), Şarşı, Dokuma, Çadır

Key words: Central Asia, Şiğ (Reed), Şarşı, Weaving, Tent

*Yrd. Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Geleneksel Türk El Sanatları Bölümü Antalya.

GİRİŞ

Kamış dokuma eski çağlardan beri Kazak el sanatının bir türü olarak kabul edilir. Göçebe ve yarı göçebe Orta Asya halkları (Kazaklar, Kırgızlar, Türkmenler, Karakalpaklar, yarı göçmen Özbekler) tarafından kullanılmaktadır. Gündelik hayatın ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla dokunan kamış günümüzde de bilinmektedir. Kamış dokuma çadırın bazı bölümlerini kapatmada, ev içinde çeşitli amaçlarda ve aynı zamanda çadır yapımında da kullanılmaktadır. Ayrıca çadırın ömrünü uzatmak amacıyla çadır kurulurken altına da kamış

serilirdi¹. R. Karut'un yaptığı araştırmalara göre Kazakların Aday boyu kamışı sepet ve tek basamaklı raf olarak da kullanırdı².

Kamış dokuma ön hazırlıklarına güz aylarında, kamışlar büyüüp olgunlaşmasıyla başlanır. Kamış toplama sabah erken saatlerde yapılır. Bunun sebebi kamışın kök suyunun çekilmeden toplanması gerekliliğidir. Yağmur sonrası yapılan toplama işlemi de verimli olur. Toplama işleminden sonra kamışın kabuğu soyulur ve gölgede kurumaya bırakılır³. Kamış; tahıl sınıfına giren bir bitkidir. Boyu 50-250 cm arasında genel olarak yapısı saptan oluşmakta ve dışını saran ince bir kabuğu bulunmaktadır. Baş bölgesinde ince yaprakları bulunur. Mayıs, Haziran aylarında yetişir. Gövde bölgesi kalın olduğundan hayvanlar yiyemez. Kış aylarında hayvanlara barınak olur. İran, Çin, Moğolistan, Tibet, Rusya, Kazakistan'ın Semey, Jambıl, Jezkazğan, Taldıkorgan, Aktöbe, Şöleyt bölgelerinde dağ eteklerinde yetişir⁴.

Kamış dokumak için çatallı iki ağacı belirli uzaklıkta (bu dokunacak kamışın enine göre) yere sabitleyip üzerine çatallara uzunlamasına bir sıruk konularak basit bir tezgâh yapılır. Bu tezgâh dokuma işlemi yapılmadığı zamanlarda kolayca kaldırılabilir. Tezgâhın yüksekliği ayağa kalkıp dokuma yapılabilecek seviyede olmalıdır. Sırığın üstüne konulan kamışa yün ipi veya yün lif sarılır daha sonra kamışlar sıralar halinde dizilerek dokunur bu işlem dokuma bitene kadar tekrarlanır⁵. Dokumanın baş ve uç kısımlarında çubuk kamışlar kullanılır. İç kısımlara yün sarılarak devam edilir (Foto.1). Bu kamış dokumanın daha uzun süre dayanmasını sağlar.

Foto.1- Dr. Kaliolla Ahmetcan Kazak Şiğ Dokuma Sanatçısı.

Günümüzde kamış dokuma unutulmaya yüz tutmuş el sanatlarından biridir. Tarihi kaynaklara göre Göktürkler devrinde dokunmaya başlanmış ve Orta Asya'da göçmen veya yerleşik hayat yaşayan halklar tarafından devam ettirilmiştir. Kamış dokumanın, taşıma bakımından elverişli, dokumada kullanılan malzemesi ucuz ve yapımı kolay olmakla birlikte

¹ K. Eralin, Kazakistan Beynelev Öneri, Türkistan 2009, s.148

² K. Eralin, a.g.e, s.149

³ Ahmet Yesevi Üniversitesi Yaygın Eğitim Merkezi Usta Öğreticisi M. Aydarşa'nın şifahen verdiği bilgilere göre, Ocak 2009

⁴ K. Muratkızı, Kazakistan Gazeti, 22 Nisan 2011, s.6

⁵ M. Aydarşa, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yaygın Eğitim Merkezi Usta Öğretici şifahen verdiği bilgilere göre. Ocak 2009

dokumanın vakit aldığı bilinmektedir. Kamış dokuma, Ak Kamış, Sargılı Kamış ve Çim kamış olarak üçe ayrılır⁶.

Kamış, dokuma dışında çadır yapımında, ör (peynir kurutmada kullanılan özel bir kap) yapımında, ekin bağlamada, tencere v.b. eşyalara kapak olarak, kalpak yapımında, paspas olarak ve sepet yapımında kullanılır.

Kamış Dokumaya başlamadan önce:

- 1-Dokumada kullanılacak yün ipleri hazırlamak
- 2-Dokumada kullanılacak kamışları hazırlamak
- 3-Kamışa sarılacak yün lifleri hazırlamak ve boyamak
- 4-Kullanılacak motifi belirlemek⁷ gerekir.

Kazak Türkleri tarihi anlayışlarına göre beş çeşit hayvanı hayatın dayanağı olarak kabul ediyorlardı. “Koçkar Ata, Oysıl Kara, Zengi Baba, Kambar Ata, Şeksek Ata” bunlar; koyun, deve, sığır, at ve keçinin pirleri olarak bilinirlerdi. “Koçboynuzu, Kırık boynuz, Tek boynuz, Çift boynuz, Devetabanı, Kuşkanadı motifleri” bu düşünceyi ortaya koymaktadır. “Su, İrek, Taşkın ve Derya” motifleri zenginliğin bir işareti olarak kabul edilmiş olup hâlâ günümüzde kullanılan motifler arasındadır⁸. Kamış dokumada genel olarak bu motifler hâkimken, geometrik desenler de kullanılmaktadır (Foto.2).

Foto. 2- Geometrik, Kilim Desenli Şiğ Dokuma Örneği.

Kamış sarmanın iki metodu vardır. Bunlar: dokunacak örneğin üstüne koyup işaretleyerek dokuma, dokunacak kamışın üzerine örneği çizmek suretiyle dokuma olarak bilinir. Sarılan her bir kamış dokumanın boyutuna göre belirli aralıklarla ipe birbirine bağlanır ve bu şekilde desen ortaya çıkarılır.

Kamış dokumanın en önemli özelliklerinden biri motifi ortaya çıkarmak için her bir kamışın değişik renklerdeki yünlerle ayrı-ayrı sarılarak dokunmasıdır. Bu özellik dokuyana renk seçiminde zorluk çıkarır⁹. Kamış dokuma Kazakistan’da eski çağlardan beridir dokunuyor

⁶ G. N. Kuzavbekova, Aksu Avdanı Haftalık Bilim Dergisi, Sayı.35, s.23

⁷ G. N. Kuzavbekova, a.g.e, s.23

⁸ Ö. Zaimoğlu, “Kazak Halı Kilimlerinin Sanatsal Özellikleri”, Yüce Ereğ, Sayı.8, Yıl.8, Ağustos 2006,s.42,43

⁹ K. Eralin, a.g.e, s.148

olması, ülkedeki kamış dokumacılarının tecrübeli olması kamış dokumaların çeşitlenmesinde ve örneklerin artmasında itici bir güç olmuştur.

Kazakistan'da yapılan kamış dokumalar diğer ülkelerde yapılan dokumalarla karşılaştırıldığında renk ahengi, kompozisyonu, dokuma tekniği bakımından küçük farklılıklar göstermekle birlikte temelde benzer özellikler taşıdığını söylenebilir.

Moğolistan'da yaşayan Kazak'ların kamış dokuma sanatının eski çağlardan bu yana temel özelliklerinin değişmediğini günümüzde de hâlâ eski çağlarda olduğu gibi çadır süslemede kullanıldığı bilinmektedir. Dokunan örneklerde yaygın olarak boynuz motifi kullanılır. Çadırın dışarıya açılan kısımları Şım Kamış ile zemin kısımları Ak Kamış ile sarılmış kamışla kapatılır. Bu çadırı rüzgârdan, kışın soğuktan yazın sıcaktan ve sivrisinek istilalarından korur¹⁰.

Özbekistan'da yaşayan Kazak'ların kamış dokuma sanatı da Moğolistan gibi kendine has özellikleri olması ile birlikte temelde aynı özellikleri göstermektedir. Kullanım alanları aynıdır. Burada dokunan kamışlarda genel olarak geometrik motifler kullanılmaktadır¹¹.

Şım Kamış Dokuma: Bu dokuma türü Kazak halkının geleneksel el sanatları arasında önemli bir yere sahiptir. Kabuğu soyulan kamışın ön tarafına çeşitli renklerdeki yün ipi veya yün lifi sararak motif oluşturulur. Ortaya çıkan motifli kamış dokumaya *Şım Kamış* denir. Şım kamışı çadırın içine veya dışına asılır. Dışarı asılınca kışın soğuk yazın sıcaktan ve rüzgârdan korunurken içeriye asılınca da çadırın içini güzelleştirir. Şım Kamış dokumada kullanılan motifler ve ortaya çıkarılacak kompozisyonun önemi büyüktür¹². Kazak kamış dokuma sanatçıları bu konuda oldukça ileri seviyededir. Kullandıkları motifleri türlerine göre adlandırmışlardır. Şım kamış dokumada kullanılan bu motiflerden tek-tek motifli ve motiflerden oluşan örnekli dokumaya "Şarşı" adı verilmiştir.

Şarşı: geometrik figürlerden (kare, dikdörtgen, üçgen, yuvarlak...) oluşur. Bu motiflerin tekrarlanarak dokunması kompozisyonu oluşturur. Bitki ve hayvan motifleri de kamış dokumada kullanılır¹³ (Foto. 3-4).

Foto. 3-4- Hayvan Figürlü Şiğ (Kamış) Dokuma Örnekleri (Dr. Kaliolla Ahmetcan).

¹⁰ K. Bolatbayev, Kökjiyek Jane Kenistik, Almatı 2008, s.46

¹¹ M. Aydarşa, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yaygın Eğitim Merkezi Usta Öğretici şifahen verdiği bilgilere göre. Ocak 2009

¹² K. Eralin, a.g.e, s.149

¹³ K. Eralin, a.g.e, s.149

Ak Kamış: kabuğu soyulan kamış düz olarak dokunur. Genel olarak peynir, ekşimik, tahıl v.b. süzmede kullanılır¹⁴.

Orama Kamış: kabuğu soyulan kamışın ön tarafı tek renge boyalı yün ipi veya yün lifi sarılır. Genel kullanım amaçlıdır¹⁵.

Kamış dokumada kullanılan terimler kendine haz özellikler gösterir örneğin;

Arşu: kamışın dokunmadan önce kabuğunun soyulması, kamışın kabuğu soyulduktan sonra dokumaya elverişli olup olmadığı anlaşılır.

Şarşı: kullanılan motiflerin bir bütün oluşturması,

Şıbık: dokunan kamışın her biri,

Ala Kanat: dokunan kamışın taşınma esnasında dağılmaması için iki kenarındaki 30-40 cm bölümüne ak kamıştan dokunan bölümdür.

Şabu: kamışı dokuyup bitirdikten sonra düzeltme amacıyla yapılan kırkma işlemidir¹⁶.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Kazak el sanatı ustaları tabiatın zenginliğinden faydalanmayı bilmiş yaşadıkları çevrede yetişen kamışı yetiştirdikleri hayvanların yününü eğirip kamışa sararak bu sanatı ortaya çıkarmışlardır. Günlük hayatın ihtiyaçlarını karşılama amacıyla dokunurken aynı zamanda ortaya çeşitli renklerde boyanan yün ipi, yün lifi, ipek (varlıklı kişiler tarafından kullanılır) gibi malzemeleri kamışa sararak ortaya değişik kompozisyonları olan kamış dokumalar çıkarmışlardır. Tabiatla kendiliğinden yetişen kamışı dokuyup elverişli bir eşya haline getirmek yaratıcılık olarak kabul edilir¹⁷. Kolay bulunan malzemelerden dokunması ve aynı zamanda masraflı olmaması kamış dokumanın kolay bir iş olduğu anlamına gelmez. Kamışı vaktinde toplamak, kurutma işlemini belli kurallara göre yapmak, sarmada kullanılacak yün ipi veya yün lifinin renginin belirlemek, dokuma esnasında motifi ortaya çıkarmak ve kompozisyonu dokumaya birebir aktarmak, her bir kamışın ortaya çıkarılacak örneğe uygun çeşitli renklerdeki yün ipi veya yün lifleri ile sarmak uzun ve zahmetli bir iştir.

Kazak halkı kamış dokumayı çok eski çağlardan beri yapmaktadır. Her ne kadar yerleşik hayata geçtikten sonra kullanım alanları değişmiş ve azalmış olsa da geleneksel sanatı olan bu dokuma türüne önem vermektedirler.

Son yıllarda yapılan çalışmalarda kamış dokuma yaygınlaştırılmaya çalışılmaktadır. Bu bağlamda yıllarca Kazakistan Ahmet Yesevi Üniversitesi Yaygın Eğitim Merkezi Müdürlüğü yaptığım dönemlerde çeşitli kurslar düzenleyerek kendi sanatlarımızı oralarda yaşatmayı amaçladık. Binlerce Kazak gencini meslek sahibi yaptık. Bu dönemde Yüksek lisans öğrencim aynı zamanda usta öğreticim olan Mereke Aydarşa hanımdan Şiğ sanatını öğrenme imkânı buldum. Antalya-Azize Kahraman Halk Eğitim Merkezinde El Sanatları Öğretmenlerine yönelik Şiğ dokuma çalıştayı çerçevesinde verdiğimiz kurslarla bu sanatı artık Türkiye’de de yaşatmak ve genç nesillere farklı bir sanat anlayışını öğretmeyi de hedeflemekteyiz. Bunun neticesinde yeni açılacak kurslarla kamış dokuma sanatı öğretilenektir. Günümüzde kullanılan motifler ve çeşitli desenler kamış dokuma da kullanılmaktadır (Foto.5-6-7-8). Çadır süsleme aracı olan şım kamış dokumanın evlerde de aynı amaçla kullanılabileceği açıktır (Foto.9-10) . Günümüz

¹⁴ K. Eralin, a.g.e, s.150

¹⁵ K. Eralin, a.g.e, s.149

¹⁶ M. Aydarşa,Ahmet Yesevi Üniversitesi Yaygın Eğitim Merkezi Usta Öğretici şifahen verdiği bilgilere göre.Ocak 2009

¹⁷ K. Bolatbayev, Kökjiyek Jane Kenistik, Almatı 2008, s.29-30

beğenisini karşılayacak motif ve desenlerle dokuyarak ve açılacak kurslarla eğitimini vererek, çeşitli sergi ve etkinliklerde tanıtımını yaparak kamış dokumayı tekrar canlandırabiliriz.

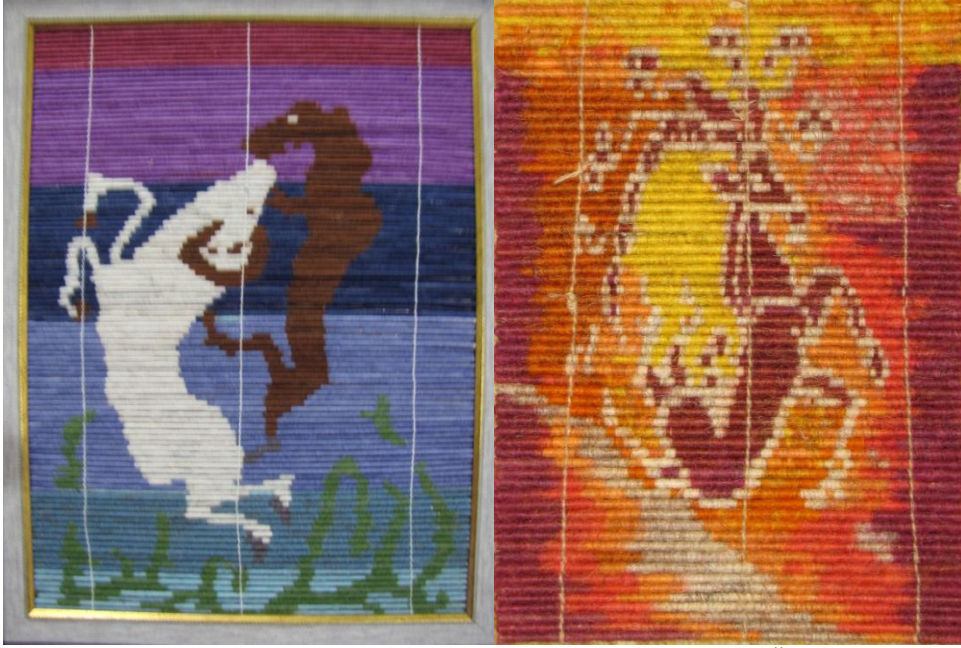

Foto. 5-6- Şiğ (Kamış) Dokuma Örnekleri (Ö.ZAİMOĞLU-2010).

Foto. 7-8- Şiğ (Kamış) Dokuma Örnekleri (Ö.ZAİMOĞLU-2011).

Foto. 9-10- Şiğ (Kamış) Dokuma Örnekleri.

KAYNAKÇA

Aydarşa, M.; Ahmet Yesevi Üniversitesi Yaygın Eğitim Merkezi Usta Öğretici şifahen verdiği bilgilere göre. Ocak 2009

Bolatbayev, K.; *Kökjiyek Jane Kenistik* (Kazakça), Almatı, 2008,

Eralin, K.; *Kazakistan Beynelev Öneri* (Kazakça), Türkistan, 2009.

Kuzavbekova, N. G.; *Aksu Avdanı Haftalık Bilim Dergisi* (Kazakça), Sayı. 35, s.23.

Muratkızı, K.; "Şiğ Toku (Kazakça)", *Kazakistan Gazeti*, 22 Nisan 2011

Zaimoğlu, Ö.; "Kazak Halı Kilimlerinin Sanatsal Özellikleri", *Yüce Ereğ*, Sayı.8, Yıl.8, Ağustos 2006,s.42,43

